

Rynek w Cieszynie przed II wojną światową / fot. Narodowe Archiwum Cyfrowe, sygn. 3/1/0/9/659

Rynek w Cieszynie współcześnie / fot. Agnieszka Sikora

tekst: dr Agnieszka Sikora

dr Magdalena Szalbot
Instytut Nauk o Kulturze
Wydział Sztuki i Nauk o Edukacji
Uniwersytet Śląski
magdalena.szalbot@us.edu.pl

MIASTA NA GRANICY

Cieszyn to niewielkie miasteczko położone na południu Polski na granicy z Czechami, nad rzeką Olzą. Liczy zaledwie 32 tys. mieszkańców, szczyli się jednak długą i bogatą historią. Na jego rozwój i kształt wpływ miały przesuwające się tu granice państwowe, a przez to różne kultury, języki, wyznania i tradycje.

– Cieszyn to miasto na granicy i z granicą w sobie. Jak każde pogranicze to obszar specyficzny, na którym można obserwować ścieranie się odmiennych językowo, społecznie czy historycznie grup nieraz obciążonych negatywnymi stereotypami o sąsiadach z drugiej strony rzeki – mówi dr Magdalena Szalbot z Wydziału Sztuki i Nauk o Edukacji Uniwersytetu Śląskiego, badaczka problematyki pogranicza i wielokulturowości, w tym szczególnie miast podzielonych granicą.

DŁUGA HISTORIA

Od VII do IX wieku w okolicach dzisiejszego Cieszyna znajdowało się kilka grodów słowiańskich należących do plemienia Gołszyńców. Po zniszczeniu grodów gołszyńskich, prawdopodobnie przez Państwo Wielkomorawskie, centrum osadnicze przeniosło się na wzgórze, obecnie zwane Górą Zamkową. W X wieku osada przekształciła się w gród obronny, który został włączony do państwa Piastów przez Mieszka I. Szybko się rozrastał i zyskiwał na znaczeniu jako graniczna strażnica na południowych obrzeżach ziem rodzącego się państwa polskiego. W okresie funkcjonowania grodu wczesnośredniowiecznego od wschodniej strony rozwinęło się podgrodzie, które stało się podstawą rozwoju średniowiecznego Cieszyna. Po raz pierwszy nazwa *Tescin* została wymieniona w bulli papieża Hadriana IV w 1155 roku.

W połowie XI wieku lub około 1180 roku zbudowano tu pierwszy obiekt sakralny – romańską rotundę św. Mikołaja, która przetrwała do dzisiaj.

Na początku XIII wieku Cieszyn otrzymał prawa miejskie na prawie lwóweckim (od Lwówka Śląskiego). Pod koniec XIII wieku powstało samodzielne Księstwo Cieszyńskie. W XIV wieku miasto prężnie się rozwijało, w miejscu drewnianego zamku stanął murowany, ustanowiono urząd burmistrza i radę miejską, których siedziby znalazły się w nowo wybudowanym ratuszu, a w 1374 roku nastąpiła nowa lokacja Cieszyna na prawie magdeburskim. Także kolejne wieki – XV i XVI – były czasem rozkwitu miasta. W połowie XVI wieku w Księstwie Cieszyńskim zaczęła się rozwijać reformacja, a protestantyzm stał się tu wyznaniem panującym.

Podczas wojny trzydziestoletniej (1618–1648) Cieszyn został w znacznym stopniu zniszczony. W 1645 roku miasto zostało splądrowane przez wojska szwedzkie. W połowie XVII wieku Cieszyn przeszedł pod panowanie Habsburgów austriackich, co wywołało okres stagnacji gospodarczej w całym regionie. Na początku XVIII stulecia ruszyła budowa dużego kościoła ewangelicko-augsburskiego, który obecnie jest największą świątynią luterańską w Polsce.

Przez następne lata przetaczały się tu wojny, miasto niszczyły liczne kataklizmy (pożary, a nawet trzęsienie ziemi),

a kolejni władcy przebudowywali Cieszyn na własną modłę. W 1839 roku rozebrano piastowski zamek, a na Górze Zamkowej, z polecenia księcia Karola Habsburga, zbudowano klasycystyczny pałac otoczony parkiem. W 1848 roku, w czasie Wiosny Ludów, Cieszyn stał się ważnym ośrodkiem polskiej myśli narodowej. Wówczas to w mieście wydawana była pierwsza polska gazeta. W 1869 roku Cieszyn otrzymał połączenie kolejowe, co przyczyniło się do przyspieszenia rozwoju gospodarczego miasta. Na zachodnim brzegu Olzy rozrastała się dzielnica przemysłowa – obecny Czeski Cieszyn.

Po zakończeniu I wojny światowej Cieszyn, jak i cały Śląsk Cieszyński, stały się terytorium spornym pomiędzy Polską a ówczesną Czechosłowacją. Spory graniczne, w tym agresje zbrojne, doprowadziły do podziału Śląska Cieszyńskiego, a miasto Cieszyn zostało podzielone geograficznie wzdłuż rzeki Olzy (28 lipca 1920 roku podczas konferencji pokojowej w belgijskim mieście Spa). W latach 1938–1945 Cieszyn i Czeski Cieszyn znów połączono w jedno miasto (w październiku 1938 roku wojska polskie zajęły tzw. Zaolzie wraz z Czeskim Cieszynem, natomiast we wrześniu 1939 roku cały Śląsk Cieszyński został włączony do III Rzeszy), jednak tuż po zakończeniu II wojny światowej podział przywrócono.

Przeście graniczne polsko-czechosłowackie w Czeskim Cieszynie, 1938
/ fot. Narodowe Archiwum Cyfrowe, sygn. 3/1/0/17/2361

MIASTO NA GRANICY. GRANICA W MIEŚCIE

Na wyjątkowość Cieszyna, jego rozwój, kulturę oraz procesy społeczne wpływa fakt, że jest to miasto, przez które przebiega linia graniczna dwóch państw. Miasta podzielone granicą państwową ani obecnie, ani w przeszłości nie były często spotykane na mapie Europy. Na polskich granicach podobnymi przykładami mogą być Frankfurt n. Odrą i Słubice, Guben i Gubin czy Görlitz i Zgorzelec. Na określenie miast stanowiących przez wieki jednolity ośrodek, który w pewnym momencie historii podzieliła międzypaństwowa linia demarkacyjna, stosowane są różne nazwy, m.in.: miasto graniczne, dwómieście, dwumiasto, miasto podwójne, miasta bliźniacze, siostrzane, stykowe czy rozłupane.

Na skutek wytyczenia przebiegu granicy państwowej poszczególne fragmenty struktury urbanistycznej miasta zostały sztucznie od siebie odseparowane. Z tych rozłupanych fragmentów powstały samodzielne miasta, a rozdzielona „chirurgicznym cięciem” infrastruktura komunalna musiała zostać uzupełniona w drugiej części miasta. Gdy po zakończeniu I wojny światowej Cieszyn został podzielony wzdłuż rzeki Olzy, w cze-

skiej części, którą nazwano Czeskim Cieszynem (Český Těšín), znalazł się dworzec kolejowy, centrala wodociągowa i gazownia; w polskiej części pozostały historyczna starówka z rynkiem i zamkiem, elektrownia, teatr, budynki urzędowe, szkoła i świątynia. Podział miasta znacznie wpłynął na zahamowanie jego rozwoju, a właściwie obu części. Z polskiej strony mieszkańcy zostali odcięci od zakładów przemysłowych pozostałych po stronie czechosłowackiej, zaś mieszkańcy Czeskiego Cieszyna – od miejsc pracy w kulturze, oświacie i urzędach. Polska część miasta została ponadto pozbawiona połączenia kolejowego z resztą kraju. Warto również wspomnieć o systemie komunikacji tramwajowej istniejącym w Cieszynie w latach 1911–1921, który łączył obie strony Olzy. Gdy w 1920 roku doszło do podziału miasta na część polską i czechosłowacką, tramwaj kursował bez zmian, lecz wzmożone kontrole na moście granicznym uniemożliwiały płynną komunikację. 2 kwietnia 1921 roku postanowiono zlikwidować linię tramwajową, a tabor sprzedano. Do dziś w Cieszynie zachował się budynek zajezdni oraz rozetki do zawieszania sieci trakcyjnej.

Można powiedzieć, że po przystąpieniu krajów z rejonu Europy Środkowo-Wschodniej do strefy Schengen obie strony miasta znalazły się bliżej siebie. Wprawdzie granica wciąż jest w tym samym miejscu, ale można ją przekraczać niemal niezauważalnie, co wielu mieszkańców obu stron Olzy oraz turystów czyni codziennie. Miało to pozytywny wpływ na rozwój miast przygranicznych. Doszło do aktywizacji lokalnej gospodarki, realizacji przedsięwzięć dotyczących obu części miasta, w tym np. projektowania „Ogrodu dwóch brzegów” i „Parku Mostów”, zakładania wielu różnych transgranicznych instytucji służących ludziom zamieszkałym w obu częściach miasta i nawet szerzej – w Euroregionie Śląsk Cieszyński – Těšínské Slezsko. Organizowane są również wydarzenia kulturalne, jak np. odbywający się co roku w Cieszynie od 1999 roku Przegląd Filmowy Kino na Granicy / Kino na Hranici, podczas którego prezentowane są filmy fabularne polskie, czeskie i słowackie oraz retrospektywy artystów filmowych z licznymi wydarzeniami towarzyszącymi. Festiwal od ponad dwóch dekad odbywa się w jednym mieście, ale po dwóch stronach granicy.

Śląsk Cieszyński przez stulecia leżał na skrzyżowaniu kilku ważnych szlaków komunikacyjnych i handlowych. Trzeba także pamiętać, że przez wieki – w zależności od sytuacji politycznej – region pozostawał pod rządami różnych krajów. Zamieszkiwali go nie tylko Czesi, Słowacy i Polacy, ale również przedstawiciele innych nacji – Niemcy, Węgrzy, Wołosi, a także różnych wyznań – katolicyzmu, protestantyzmu, judaizmu.

Szczególną grupę stanowili tu Żydzi. Społeczność żydowska pojawiła się w Cieszynie w XVI wieku, choć na krótko, gdyż od 2. połowy XVI wieku na Śląsku obowiązywały cesarskie rozporządzenia zakazujące pobytu Żydów na tym terenie. Stałe osadnictwo żydowskie w Cieszynie zaczęło się dopiero w latach 30. XVII wieku, a znacznie powiększyło na początku XVIII wieku, kiedy cesarz Karol VI wydał edykt tolerancyjny dla Żydów. Pełnię praw obywatelskich ludność żydowska uzyskała w drugiej połowie XIX wieku, po reformach politycznych w Austrii. Żydzi zajęli wkrótce ważne miejsce w życiu ekonomicznym Cieszyna. Pojawiły się dobrze prosperujące firmy i fabryki, funkcjonowały synagogi, stowarzyszenia i cmentarz żydowski. W okresie międzywojennym mieszkający w Cieszynie Żydzi stanowili od 10 do ponad 15% populacji powiatu cieszyńskiego i większość z nich czuła się lojalnymi obywatelami państwa polskiego, a współpraca z innymi mieszkańcami miasta układała się pomyślnie.

Podczas II wojny światowej ludność nieniemiecka podlegała dyskryminacji. Żydzi zostali deportowani do obozów koncentracyjnych, gdzie większość zginęła, żydowskie synagogi i domy modlitwy zburzono, zamknięto cmentarz, przejęto fabryki.

Taka różnorodność wyznaniowo-kulturowo-narodowościowo-etniczna ukształtowała mieszkańców Cieszyna i Śląska Cieszyńskiego, którzy zaczęli mówić o sobie: *tu stela* (stąd).

– Człowiek mieszkający na Śląsku Cieszyńskim jest świadomy swojej odrębności kulturowej i jest z tego dumny,

ale też pamięta trudne epizody z przeszłości, szczególnie starsze pokolenie – mówi dr Magdalena Szalbot.

Poczucie tożsamości oparte na „byciu stąd”, czyli „stela” jest zatem bardzo ważne dla mieszkańców Śląska Cieszyńskiego, ale dzięki długiej historii i bogatej wielokulturowości regionu cieszynian charakteryzuje również duża tolerancja i otwartość na Innych.

Cieszyn, Góra Zamkowa, rotunda św. Mikołaja / fot. Marcin Konsek

